

**ФРАНЦУЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІТЕКТУРНІЙ
ТЕРМІНОЛОГІЇ**

© Думанська Л., 2006

У статті зроблено спробу лексико-семантичної диференціації французьких запозичень в українській архітектурній термінології. Також терміни французького походження в українській архітектурній термінології розглядаються у лексико-синтагматичному аспекті.

In the article of lexical-semantic differentiation of French loan-words in Ukrainian architectural terminology is done. The terms of French origin in Ukrainian architectural terminology are considered in lexical and syntagmatical aspects too.

Будь-яка терміносистема є інструментом розвитку відповідної сфери наукових знань, тому досконалість, стабільність термінологічної системи свідчать про процес еволюції даної науково-професійної галузі. Українська термінологія – це відкрита система, яка постійно розвивається і розширює свій функціональний статус. Відкритість терміносистеми будь-якої мови для іншомовних впливів пояснюється тим, що «лексика в існуючому складі не може відбивати всю безмежність людського досвіду в пізнанні оточуючого світу» [5, с. 159].

На сучасному етапі дослідження української термінології актуально вивчати природу терміна, закономірності творення термінологічної лексики, шляхи поповнення терміносистем. Розв'язують ці проблеми, зокрема, і шляхом розгляду окремих термінологій, наприклад: біологічної (Л. О. Симоненко), медичної (Н. В. Місник), органічної хімії (Н. А. Цимбал), машинобудівної (О. Г. Литвин), будівельної (В. С. Марченко, В. З. Присяжнюк), пожежно-технічної (О. Ф. Кучеренко) та ін. У деяких працях зроблено спробу дослідити роль інтернаціональних компонентів у формуванні будівельної та геологічної термінології (Л. О. Симоненко), юридичної (Г. С. Онуфрієнко) тощо. Проте найменш вивченими є шляхи поповнення української архітектурної термінології.

У складі української архітектурної термінології (УАТ) домінують терміни власномовного походження, оскільки архітектурна терміносистема протягом усього періоду розвитку і становлення творилася на основі загальнонаціональної мови. Значну кількість архітектурних термінів запозичено з інших мов. Це пояснюється тим, що жодна природно сформована мова не здатна забезпечити термінотворення власними ресурсами без залучення номінативних та словотвірних засобів інших мов.

В архітектурній терміносистемі помітну кількість становлять терміноодиниці грецького та латинського походження, також значну роль у формуванні УАТ відіграли західноєвропейські запозичення, зокрема французькі.

У пропонованій статті розглядаються лексико-семантичний та лексико-синтагматичний аспекти групи українських архітектурних термінів, що є запозиченими з французької мови.

Мета статті – висвітлити та вмотивувати потенціал української архітектурної лексики французького походження, а також її роль в розвитку термінології сучасної української наукової мови.

Ще у пам'ятках давньоруської мови засвідчено невелику кількість термінів французького походження на позначення творів архітектури доби бронзового віку та мегалітичних споруд. Відновлення контактів з Візантією, з європейськими народами після прийняття християнства зумовило запозичення з французької (бретонської) мови деяких архітектурних термінів: *дольмен*

(від брет. *dol* – стіл + *men* – камінь) – стародавня поховальна споруда; *аліньман* – дорога, утворена паралельними рядами менгірів; *неф* (від лат. *navis* – корабель) – поздовжня частина культової споруди; *кромлех* (від брет. *strom* – коло + *lech* – камінь) – культова споруда часів неоліту; *менгір* (кельт. *menhir*, від *men* – камінь + *hir* – довгий) – один з видів мегалітів.

Масове проникнення французьких термінів в УАТ припадає на другу половину XVI–XVIII ст. через посередництво польської, а пізніше російської мов. Так, на початку XVIII століття УАТ поповнилася терміном *плафон* (від франц. *plafond* – стеля), який вживається на позначення, по-перше, стелі або її частини, прикрашеної живописом чи рельєфом, по-друге, твору монументально-декоративного мистецтва, виконаного на стелі безпосередньо по підготовленій поверхні перекриття (живопис, мозаїка, фреска) або на підклеєному до неї полотні (панно). Розпис склепінь спочатку Троїцької церкви Києво-Печерської лаври (поч. XVIII ст.), а пізніше стель Одеського (1887 р.) та Львівського (1900 р.) оперних театрів зумовив запозичення терміна *плафон* з французької мови.

З огляду на систему понять, на яких базується УАТ, пропонуємо класифікацію українських архітектурних термінів французького походження за 10 лексико-тематичними групами: 1) назви інженерних споруд: *аванбек*, *авандуки*, *аванфос*, *апарель*, *барбат*; 2) типи будівель, комплекси споруд: *ангар*, *барбакан*, *бастіон*, *бельвю*, *бювет*; типи приміщень, їх частин: *аванложа*, *анфілада*, *бенуар*, *будуар*, *ніша*, *оранжерея*; 3) конструктивні елементи, форми, деталі: *абаван*, *антаблемент*, *багет*, *кесон*, *консоль*, *фриз*; 4) елементи живопису та орнаментальні композиції: *акант* (від лат.), *алагрек*, *арабеска* (від ісп.), *букля*, *гризайль*; 5) елементи міської забудови: *авеню*, *бульвар*, *курдонер*, *пляж*, *тераса*, *тротуар*; 6) мистецькі напрями, стилі, течії: *академізм*, *алагрек*, *дезурбанізм*, *модерн*, *рококо*, *романтизм*; 7) композиційні прийоми, засоби: *антураж*, *асонанс*, *босері*, *валоризація*, *зондаж*, *перспектива*, *стилізація*; 8) елементи, форми садово-паркової архітектури: *алея*, *берсо*, *боскет*, *бродер*, *бульденеж*, *газон*, *грот*, *куртина*; 9) скульптурні елементи, композиції: *бюст*, *горельєф*, *грифон*, *картуш*, *маскарон*, *п'єдестал*; 10) назви будівельних матеріалів та виробів: *бетон*, *гофр*, *гравій*, *емаль*.

Слід зазначити, що велику кількість архітектурних термінів, запозичених з французької мови, становлять номінації на позначення фортифікаційних споруд, їх частин, деталей: *амбразура*, *антестатюр*, *бакуль*, *барбакан*, *бастея*, *бастіда*, *батарея*, *бліндаж*, *бризура*, *булеварді*, *ескарп*, *еспланада*, *контрескарп*, *форт*, *цитадель* та ін.

Для комплексного оволодіння архітектурною термінологією французького походження важливим є «засвоєння тих ієрархічних структурних зв'язків, які існують між одиницями та відтворюються у внутрішній формі терміна, термінологічного сполучення» [1, с. 123–124].

На основі термінів французького походження в УАТ формують термінологічні гнізда, складниками яких стають українські похідні терміноодиниці, подані різними частинами мови. У результаті взаємодії іншомовного слова та національних морфем утворюються морфемні гібриди. Наприклад, сема *бетон* є основою творення низки простих однокореневих слів: *бетонний*, *бетонник*, *бетонниця*, *бетонований*, *бетоновий*, *бетонувальник*, *бетонувальниця*, *бетонування*, *бетонувати*, *бетонуватися*, *бетоняр*, *бетонярка*. Словотвірний компонент *бетоно-* став основою для творення в УАТ ряду термінів-комполітів: *бетонозмішувач*, *бетонозмішувальний*, *бетономішалка*, *бетонопідіймач*, *бетоноукладач*. Таким чином, у сфері української архітектурної термінології «квантитативно вагому, комунікативно досконалу й дериваційно активну частину її утворюють питомі похідні терміноодиниці гібридної природи (loan-blends), загальна морфемна модель яких переважно являє собою корінь іномовного походження, оточений питомим афіксом» [2, с. 178].

Архітектурні терміни-слова французького походження часто стають основою для творення терміносполучень, причому кількісний склад спеціальної номінації та її поняттєвий обсяг перебувають в обернено-пропорційній залежності. Наприклад, на основі терміна *бетон* утворено велику кількість двокомпонентних термінологічних словосполучень, які є вищим ступенем системної родо-видової ієрархії і зумовлені конкретизацією понять. Найчастіше такі терміносполучення мають модель «прикметник (дієприкметник) + іменник»: *армований бетон*, *вапняний бетон*, *високоміцний бетон*, *водотривкий бетон*, *гравійний бетон*, *литий бетон*, *ніздрюватий бетон*, *полегшений бетон*, *пористий бетон*, *швидкотверднучий бетон* та ін.

Термін французького походження *колона* (від лат. – стовп) став опорним 44 українських термінологічних словосполучень, які представлені двокомпонентними моделями: найпоширенішою (30 терміносполучень) «прикметник + іменник»: *бічна колона, середня колона, фахверкова колона, консольна колона, іонічна колона, тріумфальна колона*; менш поширеною (5 термінів) «іменник + іменник»: *крок колон, сітка колон, база колони, капітель колони*; трикомпонентними моделями: «прикметник + прикметник + іменник»: *торцева фахверкова колона, суцільна одногілкова колона*; «іменник + прикметник + іменник»: *колона прямокутного перерізу*; чотирикомпонентною моделлю «прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *збірна залізобетонна типізована колона, наскрізна двогілкова залізобетонна колона* та ін.

Таким чином, сукупність гіпероніма та гіпонімів формує різноструктурну та неоднакової ієрархічної глибини ідеографічну підсистему. Аналіз подібних складених номінацій свідчить, що кількісно найоптимальнішими є дво-, трикомпонентні терміносполучення. Терміносполучення французького походження в УАТ не зазнають впливу омонімії, їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями.

Серед терміносполучень, утворених на основі термінів-слів французького походження, є словосполучення, що вступають у лексико-семантичні парадигматичні відношення антонімії, наприклад: *безконсольна колона – консольна колона, повний антаблемент – неповний антаблемент*, причому «термінологічні антонімічні словосполучення характеризуються відповідними парадигматичними властивостями – розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною ознакою» [3, с. 61]; синонімії: *службова колона – приставна колона, канделябрна колона – балюстрадна колона*.

За одержаними в ході лінгвістичного дослідження даними можна зробити висновок, що гетерогенні терміносполучення французького походження – це різномодельна сукупність слів (переважно власне українських та французьких) у різних комбінаціях: *зв'язана колона, середня колона, відрізний бастион, порожній бастион, боскетна кімната, підземний гараж*; у меншій кількості – сукупність слів іншомовного походження: *фриз антаблемента, коринфська колона, ордерна аркада, анфіладна батарея* та ін.

Низки архітектурних термінів французького походження об'єднано загальним родовим поняттям. Деякі терміни, які знаходяться у відношенні підпорядкування з родовим поняттям, виявляються видовими, наприклад, термін *антаблемент* є гіпонімом і означає «верхню горизонтальну частину архітектурного ордера», крім того, терміноодиниця *антаблемент* виступає гіперонімом і має співгіпоніми: *антаблемент неповний, антаблемент полегшений, антаблемент розкріпований, антаблемент повний*. Співгіпоніми мають стійкий експліцитний характер, ілюструючи з'єднання попередньо розчленованих образів сприйняття у певні семантичні сутності, що відтворюють зміст видового поняття [4, с. 193].

Чим більше співгіпонімів, тим ширше значення гіпероніма, наприклад, термін французького походження *галерея* (від італ. *galleria*) має шість значень; у значенні «вузьке крите приміщення, створене для з'єднання двох і більше будівель або підходу до приміщення» має гіпоніми *довга галерея, крита галерея, підземна галерея, висяча галерея*; у значенні «фортифікаційна споруда для сполучення між частинами укріплення або посилення його обороноздатності» – *галерея голландська, галерея мінна, галерея контрескарпна, галерея контрмінна*.

Отже, результати дослідження термінів французького походження у сучасній архітектурній термінології української мови свідчать про те, що взаємодія національних та іншомовних слів/компонентів є активною у термінологіях, які перебувають у стані формування, активного розвитку.

На основі французьких запозичень в УАТ, що залучаються до дериваційних парадигм української мови, активно утворюються терміни гібридної мовної природи, морфемна модель яких являє собою корінь французького походження, оточений національними афіксами. Терміни, які б мали морфемну модель, утворену на основі питомого кореня за допомогою афіксів французького походження, в УАТ не виявлено.

Гіперо-гіпонімічні відношення термінів, утворених на основі французьких запозичень, є універсальним засобом тематичної ієрархічної організації УАТ, одним із природних шляхів її розвитку.

Вважаємо перспективним подальше дослідження словотвірної адаптації французьких запозичень в УАТ через залучення їх до парадигми словотвірних гнізд та системи вмотивованих одиниць.

1. Захарова Л. Д. *Идеографическая модель терминосистемы // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы Международ. науч. конф. 7–9 окт. 1997г. – Минск, 1997. – Ч. 1. – С. 123–124.*
2. Онуфрієнко Г. С. *Українська наукова мова у термінологічному вимірі і в контексті вимог Болонського процесу // Зб. наук. пр. НДІУ. – 2006. – Т. X. – С. 178.*
3. Онуфрієнко Г. С. *Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов: парадигматичний і синтагматичний аспекти // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 61.*
4. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – С. 193.*
5. Симоненко Л. О. *Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. – К., 1993. – С. 159.*

УДК 811.161.2:72.04

Мар'янюк Яніна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ОРНАМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

© Мар'янюк Я., 2006

У статті розглянуто проблему походження українських назв орнаментів, які входять до складу термінології дизайну. Підкреслено, що основу даної тематичної групи становлять номінації праслов'янського походження. Не випадково, що на назви орнаментів в українській мові впливали лінгвістичні і позалінгвістичні чинники, зокрема довкілля.

The problem of the origin of the Ukrainian names of design patterns – the part of the design terminology – is examined in this article. It is underlined that the basis of this thematic group is the nominations of proslavonic origin. It is no coincidence that linguistic and nonlinguistic factors influenced on the names of Ukrainian design patterns, for instance the environment.

У ХХ ст. багато провідних вчених займалися вивченням таких феноменів, як «термін» і «термінологія» (І. Верхратський, В. П. Даниленко, А. Н. Суперанська, Т. І. Панько, Л. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. Р. Кияк, Н. М. Непійвода, Т. С. Пристайко, А. С. Д'яков, З. Б. Куделько). Відповідність слова поняттю і структура номінативної одиниці брали до уваги науковці, характеризуючи термін як спеціальне слово. Термін повинен нести в собі «дух мови», бути коротким і вмотивованим, без наявності синонімів. На думку дослідників, створюючи термін, треба мати на увазі не лише науку, а й освіту; термінологія має бути всеукраїнською і повинна поєднувати елементи власне національного і міжнародного [1; 2; 3; 4].

Предметом нашого дослідження є тематична група назв орнаменту (9%), яка входить до термінології дизайну (ТД). Її формування – це складний і довготривалий процес, тому вона за своїм походженням неоднорідна. В її складі є терміни, утворені від загальноживаних і спеціальних, літературних та діалектних, власних і запозичених слів, за допомогою прямого і опосередкованого запозичення, калькування.

З кінця ХХ ст. й до наших днів відбувається бурхливий розвиток дизайну, як науки взагалі, а звідси і її термінології. Спостерігається проникнення широковживаних термінів у термінології різних галузей, що утруднює віднесення того чи іншого терміна до конкретної термінології. ТД, як і інші термінології, не може обійтися без назв, що функціонують в різних галузях знань [див: СХТ; Тимофієнко; ДУМ]. Не є винятком і назви орнаментів, що являють собою яскраве свідчення